

2026

HARVARD-YENCHING
INSTITUTE WORKING
PAPER SERIES

VOICES AFTER EXTRACTION WORKING PAPER NO. 12

WHEN MOTHERS LEAVE (AUGUST 16, 2025 (02)):

TRANSCRIPT OF AN INTERVIEW WITH MARITESS

Waka Aoyama | The University of Tokyo

採掘のあとに生まれる声

Voices after Extraction

Waka Aoyama (The University of Tokyo)

Abstract: Voices after Extraction is a Working Paper series produced as part of the KAKENHI Grant-in-Aid for Scientific Research (C) project “**Creating a Literature of Reparation to Make Slow Violence Visible: Women Living with Mining in Mindanao**” (Project No. 25K15608, FY2025–FY2029). Focusing on a specific mining-affected area in Mindanao, the Philippines—where large-scale extraction has formally ceased but small-scale mining continues intermittently—this series approaches extraction not merely as an economic or environmental process, but as a form of slow violence unfolding across time, bodies, landscapes, and everyday labor. Rather than extracting, summarizing, or representing voices, the series treats listening as an ethical and relational practice, attending carefully to what is spoken, withheld, and carried in silence. Through methodological reflections on *kikigaki* (listening-based narrative practice), field reflections grounded in repeated visits, and minimally edited interview transcripts released on a rolling basis, the series forms an archive-in-the-making. Over the five-year research period, it traces how narratives shift as relationships deepen, foregrounding how women’s voices emerge as sites of endurance, repair, and collective memory in everyday life after extraction.

Keywords: slow violence, *kiki-gaki*, Mindanao, Philippines, mining-affected area

要約：本シリーズ「採掘のあとに生まれる声」は、科研費基盤研究（C）「スローバイオレンスを可視化する回復の文学の創成：鉱害を生きるミンダナオの女性たち」（課題番号：25K15608、研究期間：2025–2029 年度）の一環として刊行されるワーキングペーパー・シリーズである。フィリピン・ミンダナオの、鉱山に影響を受けている一地域（大規模採掘の閉山後も、小規模採掘が断続的に行われている地域）を主な舞台とし、本シリーズは採掘を単なる経済的・環境的プロセスとしてではなく、時間・身体・景觀・日常労働に分散して作用するスローバイオレンスとして捉える。声を抽出し、要約し、代表化するのではなく、聞くことを倫理的かつ関係的な実践として位置づけ、語られるもの、ためられるもの、沈黙のうちに担われるものに注意深く留まる姿勢を重視する。聞き書きに関する方法論的考察、反復的な滞在に基づくフィールド・リフレクション、そして最小限の編集を施したインタビュー文字起こしを随時刊行することで、本シリーズは生成中のアーカイブを形成する。5 年間の研究期間を通じて、関係の深化にともなう語りの変化を追い、とりわけ女性たちの声が、採掘のあとを生き抜く持続性や修復、そして集合的記憶の場として立ち上がる過程を描き出すことをめざす。

キーワード：スローバイオレンス、聞き書き、ミンダナオ、フィリピン、鉱山に影響を受けている一地域

**When Mothers Leave (August 16, 2025 (02)):
Transcript of an Interview with Maritess**

Waka Aoyama (Interviewer and Editor)
The University of Tokyo

Editorial Note

These working papers present interview transcripts as primary records of voice, generated through long-term field encounters.

The transcripts are published as archival materials rather than as analytical essays. No interpretive framing, thematic organization, or argumentative claims are provided within the transcript itself.

Editorial intervention has been kept to a minimum and is limited to the correction of obvious transcription errors and minor adjustments for readability. These interventions do not alter the meaning, tone, or rhythm of speech.

No translation is provided. Translation is understood as an interpretive act that necessarily involves choice, transformation, and loss. Readers who wish to engage with the transcripts through translation—including the use of machine translation tools—may do so at their own discretion.

These transcripts are part of the ongoing Voices after Extraction Working Paper series. They are offered not as representative accounts, but as situated records of particular encounters, preserved to remain open to future readings, interpretations, and reuses.

Series Information

Voices after Extraction is a Working Paper series produced as part of the KAKENHI Grant-in-Aid for Scientific Research (C) project:

Creating a Literature of Recovery: Making Slow Violence Visible among Women Living with Mining in Mindanao
(Project No. 25K15608, FY2025–FY2029)

The series explores listening-based narrative practices in mining-affected areas in Mindanao, Philippines, including methodological essays, field reports, and interview transcripts.

Interview Record

Location: Camanlangan, New Bataan, Davao de Oro

Date: August 16, 2025 (02)

Participant: Maritess Canete

Interviewer: Waka Aoyama

Transcription: Husna Lupon, Ateneo de Davao University

Language: Cebuano and English

Respondent: ang nahitabo... mabilin sa ilaha. Unya syempre no e—wala n—layo man... —

Interviewer: mm.

Respondent: so, asa mupalit? Canteen. Mahal na man ang canteen.

Interviewer2: aha na dapit? Sa?

Respondent: canteen sa ilang kompanyang nga gitrabahuan didto sa, asa man gud na dapit oy, basta... part gihapon sa de Oro pero dili diri. —

Interviewer2: mm mm.

Respondent: Uhh so, naa sya'y canteen. So, utang.

Interviewer2: utang?

Respondent: unya ang iyahang kita, isa ka ta—uhh one thousand lang. Unsaon nimo na nga mabuhi?

Interviewer: aaah.

Respondent: unya naa pa jud... inum.

Interviewer: aaaah.

Respondent: kay di man malikayan nga naa *korpo* (00:41) man. —

Interviewer: aah ooh.

Respondent: — So, mugalgal og inum. So, inig uli diri mag-away pa sa asawa... —

Interviewer: mmmmm.

Respondent: — mag ma—ma—mahug pa sa selos. —

Interviewer: mm mm.

Respondent: — Kay basig na nay bae didto kay ngano man nga —

Interviewer: mm mm.

Respondent: — wala na man'y naabot nga kwarta dinhi.

Interviewer2: mm mm.

Interviewer: aaaah.

Respondent: so, syempre magselos no kay duha ka-semana mao ra ni imong agi?

Interviewer2: mm mm.

Respondent: *panagsa* (00:58), mag-sige sila'g away-away.

Interviewer2: mm mm.

Interviewer: aaaahh.

Respondent: so, mao ng murag kuan uhh nag-kuan na lang gyud sya na mu-abroad.

Interviewer: oooohh.

Respondent: so, naa pud'y time nga... ma—maka-income-income pud pero, tagas ra jud.

Interviewer: sa mining?

Respondent: gamay ra gyud—oh sa mining.

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: so, ang kuan na lang gyud... wala pud sila'y uma.

Interviewer: aaaaaahh.

Respondent: so, wala —

Interviewer2: ni-abroad na sya te? Wala pa?

Respondent: wala. Ang kato rang iyang asawa.

Interviewer2: ah nag-abroad na? Naa na sa abroad?

Respondent: oh na—tua na sa abroad. Ma —

Interviewer2: aah. Asa dapit? Sa?

Respondent: — Mag 1-year pa sa... Kuwait.

Interviewer2: Kuwait.

Respondent: oo. —

Interviewer: Kuwait.

Respondent: — Mga wa pa'y tuig. —

Interviewer: oh ooh.

Respondent: — Bag-o lang gud. —

Interviewer2: bag-o lang.

Respondent: — Sud—tungod sa kalisod.

Interviewer: mmmmm.

Respondent: oh. So, pag-kuan na sa iyang asawa, luoy man pud jud. Nga walay income unya sya'y nabilin dira. So, gikuha namo sya as... usa sa mga mag-maintain sa lubi...

Interviewer: mm mm mm mm.

Interviewer2: ah oo. Wa pa kapadala kaayo sa—ang asawa? Wa pa kaayo? Gapadala na?

Respondent: nagapadala na.

Interviewer2: mm.

Respondent: pero mao lagi na. Naa man pud'uy mga anak. Naga-eskwela.

Interviewer: mm mmm.

Respondent: so, didto ra pud. Unya pila—pila ra baya dayon sweldo sa abroad.

Interviewer2: mm gamay ra te. —

Respondent: eight —

Interviewer2: — Di man kaayo ingon na... pila man iyang gipadala?

Respondent: eight thousand.

Interviewer2: eight thousand?

Respondent: eight thousand. Unya kuhaan —

Interviewer: eight thousand? Lang?

Respondent: eight thousand lang. Philippine money. Kay —

Interviewer: aaaahh.

Respondent: — kuan man sya kanang naa pa man'y agency.

Interviewer: aah ooohh.

Respondent: kuhaan mana sa gasto kay ang nag-gasto man sa iya agency man. —

Interviewer: iyang utang?

Respondent: — Gikan—oo. —

Interviewer: oh.

Respondent: — Sa pag-medical, sa—sa transport niya, tanan niyang expenses, agency. So —

Interviewer: mm.

Respondent: — asa kuhaon?

Interviewer2: mm.

Interviewer: oooohh.

Respondent: so... gamay na lang.

Interviewer2: mm mm.

Respondent: oh. Unya ipadala niya diri. Unya may man pud ang lalaki kay maayo pud mudala og kuan. Gipa—gipalit niya'g kahoy... —

Interviewer: mm mm.

Respondent: — ipadala niya sa iyahang mang... iya pud'ng mga step... sons and daughters, no? So... —

Interviewer: mmmmm.

Respondent: — peo naga-anha pud diha ang mga step kuan niya un—unsay tawag? Kumagdos.

Interviewer: oh oh. Oh oh.

Respondent: pero maayo sya mudala.

Interviewer: mmmmm.

Respondent: unya, dili sya kuan _____ (02:58). Maayo pud sya mu-budget.

Interviewer: mm mmm.

Respondent: so, mao lagi na. Karon mag-trabaho sya, pagka-gabii ana, laba. Sa mga sanina sa mga bata.

Interviewer: mmmmm.

Respondent: unya iyang mga anak, kana sila Dodong gina-train na niya magluto. Si Dodong magluto og kan-on —

Interviewer: mmmm.

Respondent: — sya lang sa sud-an. Kana iyang manghud nga babae... mao na pud na'y manghugas og plato.

Interviewer: aaaaaahh.

Respondent: si Isoy, mao na pud na'y manghipos sa... plato... —

Interviewer: ka-cute.

Respondent: — unya mag—mag-trapo sa lamesa —

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: — so naa sila'y kanya-kanyang task ba. —

Interviewer: mm mmm.

Respondent: — So, ing ko —

Interviewer2: ilang anak katong tulo dinhi kaganiha?

Respondent: oh. Kaning tulo. Kaning diri. Ing ko, “hala ka,” ma—ma-kuan ka ba nga sayu sila nahimong responsible. Ing-ana sila. So, tam—kuan pud no makaingon pud ka nga, uh hh naa pud'y mga advantage no kay sayo sila nahimong responsible. —

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: — Pero naa pud’y... disadvantages no, pero, sa akoo, positive ko ba nga nag-tan-aw nga si—bata pa lang —

Interviewer: mm mmm.

Respondent: — na-train na sila.

Interviewer: mm mm mm mm.

Respondent: na, magdako sila na mahimo silang responsible.

(Respondent is talking to someone: palihug na lang ko’g kuha didto og kuan, day.)

Respondent: ing-ana. So, maka-ingon, “sus no? Ing-ana diay ang kuan *jud* (04:13) kung maningkamot jud —

Interviewer: oh

Respondent: — kung wala na’y... inahan.”

Interviewer: oo.

Respondent: dili—ug sa akoo gani maka-ingon gani ko sa akoang mga pag-umangkon, “sus!

Layo ra kaayo ning mga bataana.” Akong mga pag-umangkon, mga prinsesa’g prince.

Wala’y trabaho. Mapungot ka ba nga, “ang ginikanan nagkalisud na, unya kamo dili mo mutabang?”

Interviewer: mmmmm.

Respondent: samantalang kining mga bataa. Siguro kay bata pa man gud no? Nindot gyud sya nga bata pa lang ma-train.

Interviewer: mm mm.

Interviewer2: mm mm.

Respondent: kay sa dagko na dili—gahi na jud kaayo.

Interviewer: mm mm.

(someone is talking in the background)

Interviewer2: silang dira oh. Nag_____ (04:45) man sila dira te.

Respondent: oh! Manilhig na sila.

Interviewer: ah! Manilhig. Oo.

(someone is talking in the background)

Someone: kana ba kanang door nila oh.

Respondent: oh.

Interviewer: ooohh.

Respondent: mao na manilhig ang babae, magbisbis, so naa na gyud ilang trabaho —

Someone: nag-istorya mi ni Okong ba. Kanang purtahan yan.

Respondent: oo.

Interviewer: ah kana. Oh.

Someone: ing ko, “Kong, pili ka Kong. Kahoy pahimo mo or bakal.” Kay si Arman muanhi man.

Respondent: mm mm.

Interviewer: mmmm.

Someone: ing ko, “dugay na baya, Kong.”

Interviewer: mmm.

Someone: “Kay kung kahoy Kong, tan-awa amoa. Seven thousand yan.” —

Respondent: mm mmm.

Someone: — “Seven thousand?!” “Oh. magabok yan. Kung bakal na lang kaha ka? Basin makuha nato five thousand or something.” “Tama naa koy baboy. Sige.” Pag nag-kuan si Arnan diri nagsukat. Nagsukod.

Respondent: pasukat niya?

Interviewer: mm mm mm.

Someone: pasukudan nato. —

Interviewer: mmm.

Someone: — Katong medyo aluminum gani. Murag katong sa processing center?

Respondent: oh oh oh.

Interviewer: mm mm mm.

Someone: kana. Mas maayo na ng bakal.

Interviewer: mmmm.

Respondent: di ba —

Someone: main door baya na.

Respondent: di ba kuan na kuan?

Someone: ha?

Respondent: di ba... di ba huyang? Uhh katong —

Someone: dili. Okay na. kahoy to. Dili to basta-basta. Later, pwede na doblehan.

Interviewer: aaaaaahhh.

Someone: later na. Pero mas maayo na main door yan, naa pud'y bakal na gamay?

Interviewer: mm mmm.

Someone: unya later sa... kung kahoy —

Respondent: hinay-hinayan niya.

Someone: ha?

Respondent: pwede ra man hinay-hinayan.

Someone: hinay-hinayan gud niya. Hinay-hinayan nya.

Interviewer: mmmmm.

Someone: naa man to sya'y paabot —

Respondent: na sa una sako ra jud na oy.

Interviewer: sako ra jud? —

Someone: ooh. Sako na'g trapal.

Respondent: nah. Luoy kaayo ba.

Interviewer: ah oo.

Respondent: ang akong kaunan ba og naay mga hubog bitaw —

Someone: oooh. Oooh.

Respondent: — nga muagi? Unya —

Interviewer: ah ooh.

Respondent: — mag-binastos. Puros sila mga babae ba. Sus! Intawon. Makuyawan ko nila oy.

Someone: kay sa una, the husband, si Okong, was not living there.

Interviewer: oo.

Someone: always out. Sa mining. —

Interviewer: always out? Mining?

Someone: — Oh. So, kato lang si Jing-jing and the daughter —

Interviewer: oh oh.

Someone: — another daughter and Jeffrey, so, medyo delikado pud.

Interviewer: oh. Oooh. Oh. So, nag-mining —

Respondent: oh.

Interviewer: — didto siya, natulog?

Respondent: oh. Didto siya. —

Interviewer: oo. —

Respondent: — Muuli lang siya —

Interviewer: — Dugay siya? Uhh —

Respondent: — mga... siguro sa is... sa duha ka-semana, kaisa muuli.

Interviewer: aaahh. —

Someone: kaisa lang. Oh.

Interviewer: — Kana?

Respondent: unya, the rest ana didto na sya sa... so mao lagi na. —

Someone: walang-wala usahay siya ba. —

Respondent: — Mag—makautang pa.

Someone: — Wala man silay _____ (06:59).

Interviewer: oo. Makautang pa didto?

Respondent: unya usahay **OD** (07:01) pa.

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: unya unsaon nimo? —

Someone: luoy gyud.

Respondent: — Pag-uli diri... mag-away sila. Kay asa man ang income.

Someone: wala.

Interviewer: mm.

Someone: luoy gyud.

Respondent: walay—di man mutuo ang asawa kay syempre, duha ka-semana, walay agi?

Interviewer: oh oh oh. Oh.

Respondent: kuan man diay na, kadali (talking to someone), by meter gani?

Interviewer: ah by meter?

Respondent: oh. By meter —

Interviewer: uhh sa tunnel?

Respondent: oo. Sa tunnel? —

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: — Unya... maka... unsay tawag ana? Pakyaw-pakyaw or kota-kota. —

Interviewer: oh. Kota-kota?

Respondent: — Tawag nila. Oh.

Interviewer: oh ooh.

Respondent: so, kung di ka kaabot sa kota, kana ra imong income.

Interviewer: aaaahh. That's how they kuan —

Respondent: ooh!

Interviewer: — calculate? Aaaahh.

Respondent: usahay ma-short pa kay... mao lagi na. Sa —

Interviewer: oo.

Respondent: — sa pagkaon. —

Interviewer: mmm.

Respondent: — Mahal na baya kung didto na gyud sa sulod?

Interviewer: mm mm. Mm mm. Mm.

Respondent: mas mahal.

Someone: mas mahal didto no.

Respondent: mm mm.

Interviewer: aaaahh. Mining, small scale, kuan —

Respondent: kuan na —

Interviewer: — dakong kompanya?

Respondent: — big scales na.

Interviewer: big scales na? —

Respondent: oo.

Interviewer: — Kompanya? Kompanya?

Respondent: kompanya na gyud sya.

Interviewer: oh. Oh. Oh. Dili *Aptech* (07:55)?

Respondent: dili pud.

Interviewer: mm. Mm. Mm.

(someone is talking in the background)

Respondent: basi gani...

Interviewer: dili *SamaCo* (08:00)? Dili?

Respondent: dili pud. Bas—as—ambot unsa —

Interviewer: oo.

Respondent: — gani ng —

Interviewer: pero sa uhh kuan... —

Respondent: u—usa sa mga dagko —

Interviewer: — Davao de Oro?

Respondent: oo. Usa sa mga dagko nga... company, gyapon, mining company diri sa Davao de Oro.

Interviewer: oh oooh.

Respondent: maka-ingon ka —

Interviewer: aah.

Respondent: — sobra kuan na pud mo, unya dili ka pwede—di ka pwede maka-CA...

Interviewer: oh oh oh. Oh oh.

Respondent: oh! Kinahanglan... trabaho-i sa. Di ka pwede mag-CA.

Interviewer: dili?

Respondent: dili basta—dili parehas diri nga, pwede ka muingon, “mu—mu-CA ko, Father, kay... —

Someone: “unya, —

Respondent: — ako lang sanaa koy paliton.” —

Someone: — ako lang sang bayaran.” —

Respondent: — Didto wala jud.

Interviewer: oh oh oh. CA? Cash advance?

Respondent: cash advance.

Interviewer: cash advance. Oh. Oh. Oh. Ahh dili pwede didto?

Respondent: dili pwede.

Interviewer: ah aaaahh.

Respondent: so... wala—og wala sila magka —

Someone: og di pud siya anad mag-cash advance. Kini _____ (08:50) —

Respondent: di ba. Didto sa kompanya nila. —

Someone: oh. Pero dinhi halos wala.

Respondent: — Dili man sila mu—mag—di man sila maka-CA.

Someone: _____ (08:53).

Interviewer: oh oooohh.

Respondent: gusto sila mu-CA apan ang company, dili ma—musugot na mag-CA. —

Interviewer: oh.

Respondent: — Kinahanglan, trabahuan sa nimo.

Interviewer: trabahuan? Mm mm. Mmmm.

Respondent: oo. Unya, kuan jud na —

Interviewer: so, every two—two weeks nay bayad?

Respondent: every week dapat.

Interviewer: every week? —

Respondent: oh. Pero —

Interviewer: — Every week. Ooooh.

Respondent: — usahay, ma-delay-delay pa.

Interviewer: aaaahh. Delay pa?

Respondent: oh. Ma-delay pa. —

Interviewer: aaaaahh.

Respondent: — Usahay pa ang ilang income o ilang trabaho muabot pa'g isa ka-bulan...

bago ang sweldo. —

Interviewer: aaaaaahh.

Respondent: — Unya unsaon mana?

Interviewer: oh oooh. Unya naa pay utang.

Respondent: naa pay utang.

Interviewer: oh oh oh oh.

Respondent: ana.

Interviewer: aaaaaahh.

Respondent: mao ng nag-decide na lang jud nga, “ikaw mabilin diri.” Kay kung—kung... sya ang mabilin diri di man sya maka... kuan ang asawa so, nagsabot sila nga... —

Interviewer: oo.

Respondent: sya na lang ang mu-abroad.

Interviewer: abroad? Oh ooohh.

Respondent: lisud. Lisud oy.

Interviewer: lisud gyud no? Oh oh. Oh.

Respondent: mm mm.

Interviewer: domestic helper no?

Respondent: ooh.

Interviewer: oh oh.

Respondent: mm. Kana. Unya nag... nag-organize unta mi nga... —

Interviewer: mmm.

Respondent: — maghimo mi diri og kanang mahimo namo syang commercial diri ba nga —

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: — kanang, mga stall lang gud nga pwede sila magbaligya og mga snack —

Interviewer: oh oh oh oh oh.

Respondent: — mga drinks —

Interviewer: mmm.

Respondent: — ana no. Mga lima ka-ing-ana. Unya, diri lang sila mangompra, mag-display sila dira.

(someone is talking in the background)

Interviewer: mm mm mm.

Respondent: ang nap—kuan na pud namo kay... “kinsa man atong mga customer? Target customer?” —

Interviewer: oh oh oh oh.

Respondent: — “*Sige ibutang* (10:23) nato. —

Interviewer: oh oh oh oh.

Respondent: — Target customer.” “Mga byahero.”

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: oh. Ang kuan namo... “byahero, pila kaha ka-byahero pud ang mu-stop-by diari —

Interviewer: mm mm mmm.

Respondent: — nga mu—mupalit?” —

Interviewer: mm mm mm mm.

Respondent: — Mga ana ba. So, maunsa kaha sa amoang pag—pagtuon-tuon o among gi-study-han jud kung... mu-click ba sya. —

Interviewer: mm mm mm.

Respondent: — Sa tan-aw namo, sa pagkakaron, sa kahintang, murag dili pa kaayo sya.

Interviewer: dili pa kaayo sya?

Respondent: oo. Later siguro... —

Interviewer: oo.

Respondent: — posible mag-start sa mi, og isa lang kabuok para ma—makakuan lang ba ma—
—og sa kuan pa, pakati lang ba. Pero, ang problema, utang.

Interviewer: mm—ah utang?

Respondent: utang.

Interviewer: aah.

Respondent: utangon.

Interviewer: utangon?

Respondent: unya kung ginagmay ra imong kapital unya utangon pa jud? —

Interviewer: aah ooh.

Respondent: — Unsaon pa nimo pag-roll?

Interviewer: di... bitaw.

Respondent: so, kana na pud ang problema. So, sige mi'g pangita og paagi nga makatabang
mi sa community.

Interviewer: oh oh.

Respondent: murag di pa pud andam ang community kay... —

Someone: mm.

Respondent: — kung tan-awon nimo, sila pud mismo diri nag, unsa na kanang... nag-tipid
pud ba. —

Interviewer: yah.

Respondent: — Mas maayo pa na sila magluto, kay makatipid. Kaysa ana no? So, murag ing
ko'g —

Interviewer2: wala pud sila naga-tanum? Ga-kuan _____ (11:44)?

Respondent: naga-tanum. Gitagaan nako sila'g area nga nag-tanum sila og balanghoy, gulay-
gulay.

Interviewer: mm mm.

Respondent: gipahulam lang nako.

Interviewer: oh oh. Oh ooh.

Respondent: og area.

Interviewer: aaaahh.

Respondent: kay, “sige, pagtanum mo dira kay... —

Interviewer: mm mm. Way bayad?

Respondent: — dako pa nuon” —way bayad. —

Interviewer: mm

Respondent: — Ako lang syang gipa —

Interviewer: oo.

Respondent: — gipa-tanum lang. —

Interviewer: oh oh oh oh.

Respondent: — Unya kung unsa ang iyahang... iyahang kanang income —

Interviewer: mm mm.

Respondent: — wala koy pangayuon. —

Interviewer: ah aaaahh.

Respondent: — So, ilaha na na.

Interviewer: ilaha na gyud?

Respondent: oh. Tabang nako.

Interviewer: oh oh ooohh.

Respondent: so, ing-ana ba.

Interviewer: mmmmmmm.

Respondent: unya, ba—ba—kung balikan nako tong imohang istorya nga —

Interviewer: oo.

Respondent: — katong... —

Interviewer: oh sige, palihug.

Respondent: — *katong atoa diha* (12:21)? Kato?

Interviewer: katong—oo. Kana, kana, kana. Uhh palihug. Oooooohh. Oo. Very interesting.

Respondent: nga... ang—ang kuan ni Nay Aning ba, ang ana niya sa akua, na, mga bata daw ang akoang murag kadungan og murag nakad—kasabay og pakatao.

Interviewer: mm mm.

Respondent: k-kaso, tulo ka mga... tambalan nga nag-ingon nga akong abiyan is, mga farmer.

Interviewer: mga farmer? Mga farmer?

Respondent: oh. farmer gyud. —

Interviewer: oo. Mm mm.

Respondent: — Mga farmer gyud.

Interviewer: — ‘Mga’ means kuan —

Respondent: oh.

Interviewer: — daghan?

Respondent: oh. duha kabuok sila.

Interviewer: ah duha kabuok sila?

Respondent: oh. —

Interviewer: oh oh.

Respondent: — Duha kabuok sila. Unya mga farmer.

Interviewer: oh oh. Oh oh.

Respondent: unya ang... naay bata, naa pud’y tigula—ay kan hamtong.

Interviewer: mm.

Respondent: so, ing-ana. Uban _____ (13:12). Mao ng sa akoo nga part hilig ko'g uma kay akoo daw'ng abiyon is... mag-uuma. —

Interviewer: mmmmmmm.

Respondent: — Na usa ka farmer. *Mura* (13:21) kong gi-ingnan si Nay Aning pag-komedyang, “dili diay pwede makapili katong business?” —

Interviewer: (laughing)

Respondent: — “Kanang negosyante? Kay aron” —

Interviewer: dili pwede makapili?

Respondent: oo. —

Interviewer: aah.

Respondent: — sya'g, “dili ka makapili kung unsa ang... —

Interviewer: mm mm.

Respondent: — na—nakuan sa imong pagkatao, na, murag kanang, nadungan nimo —

Interviewer: mm mm.

Respondent: — mao jud na ang imohang —

Interviewer: aaaaaaahhh.

Respondent: — ana. —

Interviewer: mm.

Respondent: — So, dili ka makapili.” (laughing/giggling)

Interviewer: oh oh oh oh. Ooohh.

Respondent: kay, ang kuan ba kanang abiyon-abiyon bitaw sir, o—okay man diri bitaw kanang may abiyon.

Interviewer2: mm.

Respondent: unya, mao lagi to ilang gi-ingon nga, ang akoo daw'ng abiyon is farmer. Duha kabuok. Mga mag-uuma daw ni. Unya, nay bata, nay pud mga hamtong. —

Interviewer: aah.

Respondent: — So, ing-ana ba.

Interviewer: hamtong means? —

Respondent: Ing ko, “bets —

Interviewer: — Kanang daku-dako?

Respondent: hamtong, mga youn—

Someone: adult.

Respondent: adult.

Interviewer: adult? —

Someone: adult. Oo.

Interviewer: — Oh ooh.

Respondent: oh. Adults. Unya *iyaan* (14:09), og mga —

Interviewer: mm mm mm mm.

Respondent: — bata pud no. Ingon, “di diay ta makapili diay sa atong abyan kay sang dato?”

(respondent and interviewer were laughing)

Respondent: “kay dato... kanang negosyante kay para mahimo pud tang negosyate?”

Interviewer: oh oh oh oh.

Respondent: ingon sya nga, “dili jud kay mao man jud na ang imohang nadungan pagkatao

nga nay kasabay nimong pagkatao nga taga-laing kalibutan.” And so, ana ilang mga... kuan

ba mga... pagtuo. Unya... —

Interviewer: aaaaaahh.

Respondent: — ma—ma—makuan pud ka ba kay siguro posible kay naa man ta’y kanang gi-

ingon nato nga... connection sa... ay pag... whole—*exact* (14:46) kinatibuk-an diri sa atoang

kinaiyahan ba. So, may—may posibilidad pero usahay, mao na, katuutan o dili. Oh. Pero... —

—

Interviewer: mmm.

Respondent: — sa mga kakaraan... —

Interviewer: mm mm.

Respondent: — kana man gud ilahang... mga pagtuo.

Interviewer: mm mm mm mm mm.

Respondent: no? Wa man'y halimbawa mutuo ka og sa dili wa man'y makuha sa imoha. At least nga... aware ka pud sa—sa unsay kuan sa mga palibot.

Interviewer: mm hmm. Mm mm.

(interviewer2 is talking to someone in the background)

Respondent: _____ (15:15) unya... —

Interviewer: aaaaah. Mm mm mmm.

Respondent: ma—makalingaw pud.

Interviewer: pwede ko mangutana kung kanus-a ka mag—nagsugod pag-uma? *From the start* (15:26) —

Respondent: oy! Nagsugod jud ko'g uma... —

Interviewer: oo.

Respondent: — bat—uhh... sa bata pa jud ko —

Interviewer: oh oh.

Respondent: — na-train na jud ko sa akong tatay og uma. Bisan dinhi.

Interviewer: aaaahh.

Respondent: uma na jud. —

Interviewer: oh.

Respondent: — Hilig na jud ko og uma.

Interviewer: hilig kay ka mag-uma? Oo. Oh.

Respondent: oh. Gipili—uhh gi-kuan pud ko sa akong tatay jud nga —

Interviewer: aaahh.

Respondent: — uma jud ko. —

Interviewer: oo. Oh.

Respondent: — Naa na gyud ko sa farm.

Interviewer: oh ooh.

Respondent: so, pag-eskwela nako na-cut na pud to, kay syempre nag-eskwela ko. Pero panahon sa Biyernes —

Interviewer: oo.

Respondent: — sa hapon —

Interviewer: oo.

Respondent: — ug hangtud sa Domingo, diri gyud mi. —

Interviewer: aaaahh.

Respondent: — Naga-lampisa mi —

Interviewer: ah aaahh.

Respondent: — naga... naga-farm gyud mi.

Interviewer: aaaaahh.

Respondent: abag gyud mi sa akong papa.

Interviewer: unsay tanom?

Respondent: saging, mag—mag —

Interviewer: saging?

Respondent: oh. Mag-tanum mi saging, mang-ha—mag-abri puno sa saging, ug sa lubi. Kani diri.

Interviewer: mm aaaaaahh.

Respondent: unya mag... kuan... pag... college na pud nako mao gyapon. —

Interviewer: oo.

Respondent: — Uma.

Interviewer: oo. Asa ka nag-college?

Respondent: ha? Nag—pag... human nako'g college, mao na to nag-madre ko.

Interviewer: oo. Asa man ka? —

Respondent: sa —

Interviewer: — Sa Manila or kuan?

Respondent: diri ra ko sa Da —

Interviewer: ah.

Respondent: — sa Tagum.

Interviewer: Tagum? Aaaaahh.

Respondent: sa Assumption.

Interviewer: Oo.

Respondent: mga eleven years ko dira.

Interviewer: ah madre?

Respondent: oh.

Interviewer: ah eleven years ka nag-madre?

Respondent: oh eleven ko dira.

Interviewer: taas-taas diay. Oo.

Respondent: taas-taas.

Interviewer: oh ooohh.

Respondent: unya uhh okay man pud ang akoang... kasinatian didto. Pero more on spiritual.

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: unya, pero... kanang... di na—ang kuan nako ba nga... kanang... dili kay nako sya ma-connect sa real life ug sa... sa sulod.

Interviewer: aaaahh.

Respondent: kay... kuan man, mura man ko'g prinsesa sa sulod kay na ra man mi ampo, kaon...—

Interviewer: oo.

Respondent: — almost everything is provided.

Interviewer: uhh murag prinsesa gyud ka?

Respondent: mura na ko'g prinsesa na jud. —

Interviewer: aah ana diay —

Respondent: oh —

Interviewer: — ang kinabuhi —

Respondent: oh —

Interviewer: — sa madre?

Respondent: oo. Kay —

Interviewer: aaaaaahh.

Respondent: — kuan man, naa ra man ka sa school.

Interviewer: oo.

Respondent: unya, magtudlo —

Interviewer: oo.

Respondent: — Unya human, kaon —

Interviewer: oo.

Respondent: — human ampo —

Interviewer: ooh.

Respondent: — unya school na pud. —

Interviewer: oo.

Respondent: — Unya sa—lain baya ng sa... kanang mga madre kay ug naa ka sa... kuan basta madre ka... bisan pa og dili ka kaayo ka-kuan diha, ang ila jud'ng tan-aw sa imo —

Interviewer: mm mm.

Respondent: — ana jud, no?

Interviewer: mm mm.

Respondent: so, murag kanunay sila hangad. —

Interviewer: mm mm.

Respondent: — Nganong murag layo ra kaayo, murag di kay ko ka... —

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: — tugkad jud ba kay murag kanunay jud ka i-ana —

Interviewer: oh.

Respondent: — nila ba. So, ang nahitabo, mga... siguro mga... three years ko sa sulod murag n—naka-ingon ko nga, “dili na jud nako ni ki—ki—uhh... life kay dili ko kapuyo og kinabuhi na structure.” —

(Interviewer2 is talking to someone in the background)

Interviewer: aaah.

Respondent: — Structure kaayo. No?

Interviewer: mm mm mm mm.

Respondent: pero... tungod lagi kay tungod sa mga formation —

Interviewer: mm mmm.

Respondent: — mga ing-ana so, nadala-dala. Hangtud niabot og eleven years. —

Interviewer: mm mm.

Respondent: — Na bisan asa—bisan asa na ko ipamutang —

Interviewer: mm mm.

Respondent: — sa mga madre, mga position asa na ko ibutang. So, daghan na ko’g na—na... nakuanan ba nga mga... mga assignment nako.

Interviewer: oh ooh.

Respondent: na... ang nadugay nako is sa sa farm ko na-assign.

Interviewer: aaaaaaahh.

Respondent: oh. So, mga dugay-dugay ko mga nakaabot siguro ko mga four years —

Interviewer: four years —

Respondent: — sa farm.

Interviewer: — sa farm? —

Respondent: oo.

Interviewer: asa dapit?

Respondent: uhh dira pud sa Tagum.

Interviewer: Tagum? _____ (18:42)?

Respondent: oh, kay naa man pud mi farm. —

Interviewer: ah so, oh oh oh.

Respondent: — Diha sa sulod.

Interviewer: oo.

Respondent: unya pag... gawas pud nako—mga 2004 ko nag-gawas pagka-madre.

Interviewer: oh oh oh oh.

Respondent: uhhh, ning sulod ko, 19...93?

Interviewer: 1993? Oo.

Respondent: oh. Naglabas ko 2004.

Interviewer: oh oh oh oh. Aaaaahh. —

Respondent: so —

Interviewer — Eleven years.

Respondent: — pag-gawas nako... mga wala pud'y tuig, kabalo man sila si Fr. Stan nga mugawas ko —

Interviewer: oo.

Respondent: — gikuha ko nila as pastoral worker.

Interviewer: aaaahh.

Respondent: usa sa mga organizers sa mga —

Interviewer: oh oh —

Respondent: — farmers —

Interviewer: — oh oh —

Respondent: — sa community. —

Interviewer: — oh.

Respondent: — Kay dugay man ming uban pud tulo ka-tuig sa parokya ko. Unya —

Interviewer: ah so, mao —

Respondent: oh oh —

Interviewer: — ikaw yung _____ (19:25)? Aaaah.

Respondent: oh oh oh. So —

Interviewer: *tulo ka-tuig* (19:27) sa parokya? Oo.

Respondent: oh, sa parokya. Unya... uhh —

Interviewer: Tagum? Tagum?

Respondent: — kauban mi. Oh—sa kuan, sa... Marahan.

Interviewer: Marahan? Ah —

Respondent: oh. Lomundaw. —

Interviewer: — Marahan?

Respondent: oh. Sa Lomundaw.

Interviewer: oh oh oh oh.

Respondent: so, didto na... nag-uban mi... na ma—uhhh three years gyud ko or —

Interviewer: mm mm.

Respondent: — four years sa parokya sa Lomundaw.

Interviewer: mm mm.

Respondent: so, ang akoang kuan pud didto, nag-kuan ko sa mga kinabuhi pud sa... panginabuhi sa mga tao. —

Interviewer: mm mm.

Respondent: — Sa ma—among parokyano.

Interviewer: mm mm mm.

Respondent: so, kad—sagad man gyud mga farmers gyud.

Interviewer: mm mm mm.

Respondent: — unya, ang struggle gyud nila grabe.

Interviewer: mmmmmmm.

Respondent: so, didto nako na... na-kuan ang... farmers ba nga, ang akoang _____
(20:07)... pag—sa sulod sa—sa kombento, ug sa reyalidad —

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: — murag di nako sya ma-kuan kaayo ba kay, murag more on ampo lang mi pero, wala jud mi direct —

Interviewer: oh oh oh oh.

Respondent: — nga contact —

Interviewer: oh oh.

Respondent: — sa mga farmers.

Interviewer: oh oh oh oh.

Respondent: so, murag... naay kulang. Murag sa tan-aw nako —

Interviewer: *abi* (20:31) nimo. Oh oh oh.

Respondent: — naay kulang. So, mao ton nag-decide ko —

Interviewer: aaaaahh.

Respondent: — nga mugawas ko kay murag... nay kulang. —

Interviewer: oh oh oh oh.

Respondent: — Unya dili lang ko taman —

Interviewer: ooohh.

Respondent: — sa ampo kay gusto nako nga naay actual.

Interviewer: oh ooh. So —

Respondent: ooh.

Interviewer: — before kuan no nihawa ka sa madre, nakita mo?

Respondent: oo.

Interviewer: oh oh oh. So —

Respondent: oo.

Interviewer: — oh ooh.

Respondent: so, mao to na, kuan —

Interviewer: mmmm.

Respondent: — na ko paghawa nako sa madre —

Interviewer: mm mm.

Respondent: — gikuha ko niya as pastoral worker. —

Interviewer: mm mm mm mm.

Respondent: — Nag-organize unya, the same man gihapon akoang kuan. Nag-organize, nangit—nag-kuan —

Interviewer: mm mm.

Respondent: — nag-study unsa ang ilahang... kuan sa community —

Interviewer: mm mm.

Respondent: — panginabuhian —

Interviewer: mm mm.

Respondent: — unya giunsa nila nga naka-o—naka... overcome, no, nga kani **na ba** (21:16)
or—or ang ilaha bang pamaagi sa pagpanguma **og** (21:22) kaniadto ug karon, unsay kalainan,
niangat ba ilang kinabuhi or wala, mga ana no.

Interviewer: mm mm.

Respondent: so... dugay ang struggle, grabe ang... —

Interviewer: grabe ang kuan?

Respondent: oo. So, okay unta ang ilang panguma pero... —

Interviewer: mm mm.

Respondent: — sa transportation ang problema... naga-fluctuate ang pri—dili parehas ang
presyo. Karon mahal, karon —

Interviewer: oo.

Respondent: — sunod barato. —

Interviewer: mm mm mm.

Respondent: so... lisud jud. No? —

Interviewer: mm mm.

Respondent: — So sa dihang kami na gyud mismo ang nag-farm, makasabot jud ka.

Interviewer: aaah.

Respondent: nga dili jud lalim ang mag—ang mga mag-uuma kay kanunay jud sya... kuan
jud kanang... —

Interviewer: mm mm mm.

Respondent: — tungod sa mga middle man.

Interviewer: aaaah. Oo. Oo.

Respondent: ang mga middle man ra ang nadato pero —

Interviewer: mm mm.

Respondent: — ang mga farmers **di jud na** (22:10) nadato og kuan —

Interviewer: oo. Oh.

Respondent: — ug taman lang sa utang.

Interviewer: oo. Oh. Oh. Oh.

Respondent: kay ang middle ma—palit nila didto sa farmers five pesos. Ang middle man ibaligya na nila sa bankerohan twenty-five pesos.

Interviewer: ooy, dako na ang kuan genansya no? Oo.

Respondent: dako na kaayo'g genansya.

Interviewer: oh oh oh oh.

Respondent: unya unsaon nimo? —

Interviewer: oh oh.

Respondent: — Sila ang naghago unya, ang sa transportation? —

Interviewer: aaaaahh.

Respondent: — Unya ang mga middle man igo lang laway ang kapital. —

Interviewer: oh oh.

Respondent: — Sila pa ang dako'g kwarta di, sila pa'y makapalit na'g sakyanan.

Interviewer: mm mm.

Respondent: so, bisag unsaon gyud namo og... buhat og pamaagi pag-organize nga ma—maunsa ang mga farmers pero naglisud jud ko.

Interviewer: mmmmmm.

Respondent: tungod kay dili nimo sila... wa—wala nagkahiusa ang mga farmers.

Interviewer: mm mmm.

Respondent: katag pud sila. Unya, so unsaon nimo nga, “kini... kini lang atong itanum para di ta mahutdan'g supply unya di pud ta ingon nga mabrato. —

Interviewer: mm mm.

Respondent: — Kay na nakapag-*taman* (23:07) atong presyo kay dili ta magdungan og tanom.” Dili jud maminaw kay gusto’g... biglaan.

Interviewer: mmm.

Respondent: _____ (23:13). So, kana pa lang daan nga aspeto... maka-ingon ko lisud pud i— i-kuan ang... i-change i-change ang mentally sa farmers.

Interviewer: mm.

Respondent: lisud gyud. So, nag-ingon na lang ko nga, siguro... uhh to see is to believe siguro sila. So, maghimo na lang ko’g akong kaugalingong farm.

Interviewer: aaaahh.

Respondent: dili na ko mag-sige og lecture, dili na ko mag-convincing ani, so dili na. Ako mismo mag-farm.

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: sugod mi anang organic —

Interviewer: ah so ikaw nag-suggest niya?

Respondent: oo.

Interviewer: ikaw nagsugod?

Respondent: oo.

Interviewer: aaaaaaahh.

Respondent: ako nagsugod nga ing-ani.

Interviewer: mm mm. Mm mm.

Respondent: so, 2003 hangtud 2020 nag-sige mi ani og organic.

Interviewer: oo. *Kani no* (24:03)?

Respondent: oo. Sa amoa... dak—dako ang amoang... naka—maka-genan—maka—naka-gain na mi, no. —

Interviewer: oo.

Respondent: — Na... okay ang dagan sa amoa. Ang mga tao kung imong i-introduce to sa mga farmers, mungon, “maayo man mo kay naa mo’y kapital. —

Interviewer: ah —

Respondent: — Kami wala.”

Interviewer: aaah aaah. Ooh. Mm. Tama. Oo.

Respondent: ooh. “Maayo man mo,” kay naa mi’y kwarta kuno i-kapital nga mag-organic. —

Interviewer: aaaaahh.

Respondent: — Sila wala man. —

Interviewer: mmm.

Respondent: — So gi-ingnan ni Father, “kung tagaan taka og fifty thousand, unsa imong buhaton sa fifty thousand?” —

Interviewer: mm mm. Mm mm.

Respondent: — kay kung ako ang farmer.... syempre farm dayun ko, organic. Nag-establish gani ko. Iyaha dili. Negosyo. Dayun.

Interviewer: negosyo dayun. Oh *kay* _____ (24:51).

Respondent: oo. Palit og... og motor kay transportation.

Interviewer: naay transportation?

Respondent: _____ (24:47).

Interviewer: aaaaaahhh.

Respondent: so dili—wala gyud na... siguro... mao na nag-undang ko og... kuan sa mga farmers kay... naa sila’y kaugalingon. So, ngano man ato pa man’g pugson ipa-kuan nato? Na mabuhi man sila, konento man sila dira. —

Interviewer: ah aaahh so —

Respondent: — _____ (25:18).

Interviewer: mmmmm.

Respondent: so, didto ko nag-start nga... “nganong dili man... nganong hutdon akong effort dinha, ug health —

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: — nga dili man nila need.”

Interviewer: oh oh oh. Lahi diay ang ilang *need* (25:32).

Respondent: lahi man diay.

Interviewer: oh oh. Oh.

Respondent: so... kanya-kanya na lang ta. —

Interviewer: ah oh oh oh.

Respondent: — Diskarte. —

Interviewer: oh oh.

Respondent: — Kay kana man ang atoa. Diskarte sa kinabuhi. —

Interviewer: oo.

Respondent: — To survive.

Interviewer: mm mm.

Respondent: mao to. So, ing-ana. —

Interviewer: aaaahh.

Respondent: — Mas —

Interviewer: oh oh.

Respondent: — mas relaxing... —

Interviewer: oh oh.

Respondent: — dili na ka ma—ma-stress kay... kuan na man, gi-free naman nimo... wala na ko nagbutang’g *box* (25:54), gi-free, “oh kung unsa lang inyoha sige tabangan namo sa market. Pero... dili na ta mag-kuan og unsa nga system nga pamaagi sa pag-panguma.”

Interviewer: ah aaaahh. —

Respondent: so —

Interviewer: — So sila na bahala?

Respondent: oh. “Kamo na bahala,” —

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: — so ingon ana.

Interviewer: mm.

Respondent: so sa market, didto ko nagtabang sa market... —

Interviewer: oh oh.

Respondent: — lisud gyud gihapon sa market kay... —

Interviewer: aaaaaahhh.

Respondent: — ang—didto gyud mi sa transportation ug... sa mga co—com uhh... mura
ba’g tungod kay over supply sya.

Interviewer: oo. Over supply gyud?

Respondent: kung akong display diri saging, daghan man pud diay’ng saging. —

Interviewer: ah oh oh oh.

Respondent: — So, unsaon namo pagkahalin?

Interviewer: ah oo. Mubaba na ang presyo. *Baba na* (26:35)?

Respondent: baba na ang presyo... —

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: kinsa man’y mukuha ana aw mupalit? Unya kami man tanan.

Interviewer: ah ooh. Kay... pareho ang kuan halos ang —

Respondent: pareho. Oh! —

Interviewer: oo.

Respondent: — Naa sya’y gulay, naa pud koy gulay.

Interviewer: aaaahh.

Respondent: ing ko...

Interviewer: lisud. Oooohh.

Respondent: naglisud ko.

Interviewer: oh oh. Oh oh.

Respondent: ing ko nga, “dili gyud ni.”

Interviewer: oh ooohh.

Respondent: so, ingon ko na, “siguro... sa laing pamaagi ta.” —

Interviewer: oh oh.

Respondent: — Mag... tabang. —

Interviewer: oo.

Respondent: — So gihimo na pud namo... “oh sige, kana inyo—kana entrepreneu—ay entrepreneurial. —

Interviewer: oh oh oh oh.

Respondent: — Entrepreneurial-ship. No?

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: “magtukod ta’g tindahan. —

Interviewer: mm mm mm.

Respondent: — So kana imohang... imohang... produkto dinha, kung naa kay saging, display nato diha sa may daplin sa kalsada. Mag-kuan ana.”

Interviewer: mm mm mm.

Respondent: so, nag-start mi ana na pud.

Interviewer: mm mm.

Respondent: di man pud ma-continue.

Interviewer: aaaahh.

Respondent: daghang mga factor pud kay... na—daghan na man pud mangompra'g saging.

Ila na man lang pud'ng gibuo og baligya sa buyer.

Interviewer: aaaaahh.

Respondent: bahala'g barato kay, buo man.

Interviewer: oo. Mmmmm.

Respondent: wa gihapon. So —

Interviewer: aaaaaahh. So, daghan imong gi-try didto no?

Respondent: daghan gi-try nako didto.

Interviewer: gi-try no? Oooohh.

Respondent: oh. ingon ko nga, “dili —

Interviewer: ana diay? Oo. —

Respondent: — man ko ani.”

Interviewer: — Karon pa ko nahibalo. Ooh. —

Respondent: mm mm.

Interviewer: — Ana day. Oooohh.

Respondent: ing ko nga, “unsaon nako pagtabang oy?”

Interviewer: oo. Gusto ka magtabang pero lisud.

Respondent: oo. Unya —

Interviewer: magtabang—mm mm.

Respondent: oo. “unsaon nako nga...” —

Interviewer: mmm.

Respondent: gita—gi-kuanan nako, “mag-business na mo. Para dili lang ta taman sa

pagpanguma. Dad-on nato ang atong kang produkto. Naa koy area dinha sa Maharan nga —

Interviewer: mmm.

Respondent: — pwede mo mag-display.”

Interviewer: mm mmm.

Respondent: di gyud gihapon.

Interviewer: ooh. Dili gyud? Aaaaahh.

Respondent: nag-buy and sell ko, nalugi ko kay, di man ko kabalo. Wa—ako lagi gitabangan sila. “Sige, paliton nako imohang... —

Interviewer: oo. —

Respondent: — imohang...” —

Interviewer: — Ikaw magpalit? —

Respondent: oo.

Interviewer: ikaw mu... baligya?

Respondent: unya ako na’y mubaligya.

Interviewer: oh oh oh. Buy and sell. Ooh.

Respondent: buy ... di man gihapon kay —

Interviewer: mao gihapon?

Respondent: — malugi man ko.

Interviewer: ah oooh.

Respondent: ako man malugi.

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: kay, quality, di ko kaayo kakuan sa quality... —

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: — kay naa man jud na’y quality kay maluoy man ko nga, —

Interviewer: oo.

Respondent: — “hoy, barat—baratuhon pa nato ni’g palit nga mahal ko’g pinalitan unya ang akong silingan barato. —

Interviewer: ahh oh oh oh.

Respondent: — Unya parehas lang mi'g baligyaan sa Calinan.” —

Interviewer: ahh.

Respondent: — Lugi na ko. Kay i-transport pa nako.

Interviewer: oh oooohh. So, it's too much.

Respondent: eh ang palit pud sa in—sa intsik... —

Interviewer: oo.

Respondent: — barato ra man. Unya.... —

Interviewer: aaaaahh. Chinese _____?

Respondent: ooh. —

Interviewer: aaaahh.

Respondent: — So, control mi sa Calinan.

Interviewer: oh oh.

Respondent: so, kinahanglan ko nga di diay ko mu—mupataas sa akong presyo. Kinahanglan ko mutupong ko. Unya barat man to sya didto.

Interviewer: oh oh oh. Ahh —

Respondent: unya —

Interviewer: — dili maka-compete? Oh ooh.

Respondent: oh. Unya ingon ko nga gusto nako i-compete lagi para mu-raise pud ang ilahang —interviewer: oh oh oh.

Respondent: — presyo. Unya kay pagka—pag-abot namo sa Calinan parehas ra man mi'g presyo unya —

Interviewer: aaaahh.

Respondent: — magansi na ko'g centavos.

Interviewer: oh oh. Aaaahh.

Respondent: “unsaon pa man nako ni nga ma... kuan? Di man gyud sya makaya gihapon kay wa man ko’y enough capital.”

Interviewer: oh oooohh.

Respondent: rolling-rolling man lang.

Interviewer: rolling-rolling man so. Oh ooh.

Respondent: kay kung.... kuan, naa man mi special price kung diri mi sa Davao.

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: unya unsaon man namo wa man mi dako nga sakyanan. To compete aning... —

Interviewer: ah oooh. Kana. Ooh.

Respondent: unya gamay ra man among sakyanan.

Interviewer: oh ooh.

Respondent: lugi na mi sa kuan namo sa—sa volume.

Interviewer: oh oh oh oh oh.

Respondent: kay bahala ta to piso-piso lang mi, okay ra. —

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: — Kung naa mi mga three tons.

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: so, at least kung piso-piso naa —

Interviewer: oh oh oh oh oh. —

Respondent: — lang pud mi three thousand. No? —

Interviewer: — Oh oh oh. —

Respondent: — Okay na unta —

Interviewer: — Pero kung gamay lang? ooh.

Respondent: kung gamay ra, perti namong alkansiha pud.

Interviewer: oh oh oh oh. aaah. —

Respondent: mao to.

Interviewer: — Kato. Volume ang —

Respondent: ooh.

Interviewer: — aaaahh.

Respondent: ingon ko, “*at least we* (30:15)...” basta ingon ko nag-try ta og tabang nila pero... dili pa jud ta nag-abot so... —

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: — mao na lang. —

Interviewer: oh oh.

Respondent: — Hangtud nga... nanghawa na lang mi didto nga murag...

Interviewer: oh oh. 2023?

Respondent: oh. 2023 mi nanaghawa didto.

Interviewer: ah naghawa na. Ooh ooh.

Respondent: *murag man kay murag bug-at ra gihapon man diri* (30:35). —

Interviewer: oh aaaaaaahh.

Respondent: unsaon jud nga —

Interviewer: oh ooh.

Respondent: — tabangunon man gyud sila untang mga farmer pero —

Interviewer: ah no?

Respondent: — naay kulang. Dako kaayo sya’g gap. Naa gyud sya. Unya ang—ang gobyerno... gamiton lang ka for... —

Interviewer: mm mm mm.

Respondent: — record purposes —

Interviewer: ah record purpose? —

Respondent: for—oo. Naa sa —

Interviewer: — Para naa sya’y performance record?

Respondent: performance —

Interviewer: ahh ahh —

Respondent: — record. Ana. —

Interviewer: ahh ahh. Ana? —

Respondent: — Pero, sa kuan jud... —

Interviewer: ah aaahh. **Kalisud** (31:04).

Respondent: dapat unta ang—ang government mao’y mu-kuan sa mga presyo no?

Interviewer: oo. Oo.

Respondent: para ang—ang government mao’y mu-control sa presyo sa _____ (31:12)?

Interviewer: _____ (31:13) sa kuan. —

Respondent: oo. —

Interviewer: — Oh.

Respondent: — Para ang mga farmers ana, dili. —

Interviewer: dili?

Respondent: — Kay sila controlled sila sa mga dagkong company. —

Interviewer: aaahh.

Respondent: — Kay mao man’y sponsor panahon kung naa sila’y activity.

Interviewer: oh—ooh bitaw. Oh oh. Nay pangalan sa dakong —

Respondent: yes.

Interviewer: — kompanya sa ilahang t-shirt, ano?

Respondent: oo.

Interviewer: ooh.

Respondent: so, mu-ingon, “oh, **ambi** (31:30) mi’g mag-sponsor ani. Unya ang...”

Interviewer: aaaaahh.

Respondent: _____ (31:34).

Interviewer: _____ (31:35) lisud kaayo, no?

Respondent: lisud kaayo. Mao mana.

Interviewer: oo. So, dugay-dugay mo didto ug... *katsa ha* (31:42) uhh... which year—what year? Nihawa ka sa _____ trainer (31:46).

Respondent: ah! Kuan mi nag sa... *banat* (21:59) gyud namo sya from 2003 to 2000... —

Interviewer: mm mm.

Respondent: — 15. Grabe —

Interviewer: 2015, uhh —

Respondent: oh. 2003 uhh...

Interviewer: 2003? Oh oh.

Respondent: unsa na... 2004...

Interviewer: mm mm.

Respondent: pagsugod pa lang nako daan 2005 to 2000... 15.

Interviewer: 15?

Respondent: oh. Grabe ang series nako og kuan sa mga farmers, no.

Interviewer: farmers?

Respondent: so, nag-lie low ko mga 2017 nga ako na mismo ang nag-farm... —

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: — lagi ako unya ac —

Interviewer: aaaahh.

Respondent: — mao ng active ko sa—sa government. —

Interviewer: oh oh oh oh oh.

Respondent: — Mao ng daghan kay ko pud'g mga aw—awards sa government —

Interviewer: oh oh oh. Bitaw. —

Respondent: — kay —

Interviewer: — Maayo. Maayo. —

Respondent: — ako man pud'ng dad-on sa —

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: — mga farmers. So —

Interviewer: oh oh.

Respondent: — ang ako pud'ng mga farmers garbo pud kay —

Interviewer: oh oh.

Respondent: — unya ma—ma-apil sila. Madasig kay —

Interviewer: oo.

Respondent: — kanang kanunay man mi gina-call sa... —

Interviewer: mmm mm.

Respondent: — government nga —

Interviewer: mm mm.

Respondent: — pa—kung mu-ingon, “nay utang—pautang,” Oh! pautangon dayun ko. —

Interviewer: oh oh oh oh.

Respondent: — Sa gobyerno. Mao lagi na ako ra ba pud maka_____ (32:49) mga farmers.

Naay daghang kwarta ang gobyerno pautang.

Interviewer: aaaaahh.

Respondent: uhh... three billion.

Interviewer: three billion? Ang utang?

Respondent: oh. Papa—ipautang sa... —

Interviewer: ah ipautang —

Respondent: — gobyerno.

Interviewer: gobyerno. Oh.

Respondent: sa mga farmers. —

Interviewer: oo.

Respondent: — Now, kinsa ang farmers karon ang maka-avail? Tungod sa kabaga sa mga papeles, mga dokumento nga —

Interviewer: aaaahh —

Respondent: — mga English nga —

Interviewer: — lisud. —

Respondent: — mga requirements.

Interviewer: — To apply?

Respondent: oh.

Interviewer: oh oh. Lisud pag-apply?

Respondent: lisud pag-apply. —

Interviewer: oh oh. —

Respondent: — So, kung gitabangan —

Interviewer: — Kung walay _____ (33:21) dili no?

Respondent: oh.

Interviewer: oh.

Respondent: gitabangan na pud nako'g apply ang akong mga kaubang farmers. —

Interviewer: aah aaaahh.

Respondent: gi—gi-train pud nako sila maghimo'g... —

Interviewer: oh oh.

Respondent: — business... proposal... —

Interviewer: oh oh.

Respondent: — sa business plan —

Interviewer: oh oh.

Respondent: — unya mga proposal, unya mga—mga letter of intent... —

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: — ako na'y nagabuhat. —

Interviewer: aah.

Respondent: — Gi—ako na lang gikuan, “oh sige. Ilisi lang ning mga pangalan, —

Interviewer: oh ooh.

Respondent: — ing-ani ang,” hoy karon kay —

Interviewer: kapoy kaayo no? —

Respondent: — pag-abot na pud —

Interviewer: oh ooh.

Respondent: oh. Sus! Parehas man pud tanan. Na-uniform na man pud. —

Interviewer: aah.

Respondent: — So, wa nadawat kay... kaparehas man. —

Interviewer: kapareha?

Respondent: — Ang ilahang proposal. —

Interviewer: aaaaaahh.

Respondent: — Sample lang unta to.

Interviewer: ah aaaaaahh. Oh. So, nagkopya sila?

Respondent: oh. Gi —

Interviewer: aaaaaahh.

Respondent: — ing ko nga, “sample ni —

Interviewer: ah sample *para sa* (34:06) —

Respondent: — para ing-anion —

Interviewer: aaahh.

Respondent: — pagbuhat.”

Interviewer: aaaaaahhh.

Respondent: “pwede lang ninyo —

Interviewer: kay naglisud sila sa kuan —

Respondent: oh. Naglisud sila. —

Interviewer: oooooohhh.

Respondent: — So, ang nahitabo, nabalik ang mga —

Interviewer: oh oh.

Respondent: — proposal. So, ako na pud’ng gibuhat.

Interviewer: mm mmmmm.

Respondent: “oh sige for cacao ka, kini imoha. Kini. —

Interviewer: oh oh.

Respondent: — For banana ka, kini. —

Interviewer: oh oh.

Respondent: — Kung kape, kini. Kung lubi, kini.”

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: na ha—hangtud naabtan na lang nga wala na nakuan —

Interviewer: murag —

Respondent: — ang loan.

Interviewer: oh oh oh oh.

Respondent: nabalik na lang sa _____ (34:34).

Interviewer: nabalik na lang? Oh oh.

Respondent: ako ra intawon ang nakalusot.

Interviewer: ah ikaw lang. Oooooohh.

Respondent: so, na nasa—na—na... I feel sad jud ba nga... —

Interviewer: oh oh oh. Syempre. Oh.

Respondent: — ako ra’y nakalusot gihapon nga dili unta ko gusto mangutang.

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: nag-try lang pud ko kay para ma-engganyo lang pud sila kay mahadlok sila mangutang.

Interviewer: oh oh oh. Aaaaahh.

Respondent: so, wala na to. Ako lang gihapon nakautang sa one million.

Interviewer: oh oh oh. Ikaw. (laughing)

Respondent: so, naa na pud. Oh si—sa kuan na pud nanawagan na pud ang kuan nga sa... naa pud’y half million na pud —

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: — na ipautang sa gobyerno sa livestock.

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: so, di giku—kuann na pud nako akong mga kababainhan —

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: — na mga farmers —

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: — na pud kay, “oh nay pautang. Unsa man inyohang gusto? —

Interviewer: oooooohh.

Respondent: — Kay naa man’y agri-pinay nga tag-one hundred thousand.”

Interviewer: oh oh oh oh.

Respondent: so, nagkuan na pud ko, “oh sige. Manukan.”

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: kanang gamay lang nga —

Interviewer: mmmm.

Respondent: — nag-budget lang ko’g good for mga... hundred thousand.

Interviewer: mmm.

Respondent: sa manok lang. —

Interviewer: mmmm.

Respondent: — Kana. Kana. Unya kining isa sa baboy.

Interviewer: mmmm. Kana?

Respondent: wa gyud gihapon nagkadimao.

Interviewer: oooooohh.

Respondent: ang—ang nahitabo na pud ako ra gihapon ang naka... —

Interviewer: aaaaaahhh.

Respondent: — kuan sa half million. —

Interviewer: oh oh.

Respondent: — na dako kay ko na hinuon'g utang.

Interviewer: mm mmm.

Respondent: di na ko unta gusto mangutang. Unya unsa man ako man'y... ako man'y ma-endorse dayun sa gobyerno kay ako man ang nay agi. —

Interviewer: oo.

Respondent: — Ako man ang naay... kapasidad kuno nga mubayad.

Interviewer: oh oh oh oh.

Respondent: kay wala na sila'y pagsalig. Ko, “da—dapat ang gobyerno, magsalig sa mag-uuma.”

Interviewer: oh oh oh. Bitaw. Oh oh oh oh. Mmmm.

Respondent: ana jud.

Interviewer: aaahh kalisud. Oooh. —

Respondent: na. Naglisud jud ko.

Interviewer: — Kanang makapag-*share* (36:22) no? Oooooohh.

Respondent: oh. Maka-ingon gud —

Interviewer: uhh.

Respondent: — sakit gud ay sa akoo. —

Interviewer: ooh.

Respondent: — Murag kanang daghan ko'g frustration.

Interviewer: oh oh oh. Didto sa kuan? Aaaaahh. *Marilog* (36:32)? Oooohh.

Respondent: di ko kakuan og—bisan unsa na lang buhaton nakong tabang.

Interviewer: ooohh.

Respondent: ang pinaka... pinaka-last na gyud namong gibuhad sa community, “sige,”
naghimo mi og food processing para ang mga produkto sa mga mag-uuma, kami mu-process.

Interviewer: oh. Oh. _____ (36:53) no?

Respondent: oo. —

Interviewer: oo.

Respondent: — Kami ang mubaligya na pud —

Interviewer: oo.

Respondent: — ana, syudad. Ang problema na pud ang FDA na pud.

Interviewer: aah.

Respondent: maglisud mi'g pa-approved sa FDA.

Interviewer: FDA? —

Respondent: oh.

Interviewer: — Aaaaaahh. Oh oh oh.

Respondent: kinahanglan man mi og... kuan sa —

Interviewer: *kami* (37:11)? Oh oh oh.

Respondent: oo. Bureau of Food and—uhh in the kuan... unsay tawag ana. In... —

Interviewer: aaaaahh.

Respondent: — Food, Drug, unsa na, auto uhh —

Interviewer: Food, Drug, Authority?

Respondent: Authority.

Interviewer: oh. Oh. Oh.

Respondent: maglisud mi kay dili mi ka... lisud jud. —

Interviewer: lisud jud?

Respondent: — Lisud jud apply-on.

Interviewer: apply-on? Oh oh.

Respondent: unya... unya wa pa jud mi kuryente pa that time.

Interviewer: aaah. So lisud. Oh.

Respondent: so lisud. Naglisud mi no —

Interviewer: oh oh oh oh.

Respondent: — “unsa—unsaon man nato ni pag-process?” —

Interviewer: oh oh.

Respondent: — Kay kato nga building... para gyud to sa mga mag-uuma. —

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: — Mao gyud to among gikuan gyud ni Father Ben —

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: — Father Stan nga —

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: — “basin dinhi makatabang na ta kay kita nay mupalit sa ilahang mga baboy. —

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: — Unya kita ang mu-process sa chorizo, tocino —

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: — mga ham,” —

Interviewer: oh oh oh. Oh!

Respondent: — mga na ba. “Unya, ato manang ibaligya sa atong tindahan.” —

Interviewer: oh oh.

Respondent: — Kay naa tindahan na. Sa pag-pangutana namo sa FDA... —

Interviewer: oh oh.

Respondent: — kalisud ipa-approved.

Interviewer: aaaaaaahhh.

Respondent: daghan kaayo’g mga kuan pa sa mga building...

Interviewer: oh oh oh oh. Daghan kuan —

Respondent: oooh.

Interviewer: — kanang standards?

Respondent: da—oh —

Interviewer: oh.

Respondent: — standards. Murag —

Interviewer: oh oh.

Respondent: — tan-aw namo... —

Interviewer: mmmm.

Respondent: — lisud abuton.

Interviewer: oooooohhh.

Respondent: another frustration na pud. —

Interviewer: mm mm.

Respondent: — Dako na kaayo among building —

Interviewer: oh oh.

Respondent: — kay _____ (38:21).

Interviewer: aaaaaaahh.

Respondent: so, kato na lang unta among kuan nga makatabang gyud mi sa mga farmers para m—i—madako ang ilahang kuan ba nga per price ang amoang kuan nga —

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: — maka—ma-compete namo ning mga pirting baratuha mamalit og baboy. Ana unta ba.

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: wala gihapon man.

Interviewer: aaaawwh.

Respondent: so... _____ *ko* (38:47). Asa na man ta dapit? Di ko oy. Di na ko. —

Interviewer: oh ooh.

Respondent: — Unya naa pud na kasinatian namo nga... —

Interviewer: oooooohh. Mm mm mmm.

Respondent: — gitagaan namo sila'g project, nahimo —

Interviewer: mmmmm.

Respondent: — mi'ng dautan.

Interviewer: mm mmm. Namingkamot baya mo.

Respondent: namingkamot mi —

Interviewer: oh ooh.

Respondent: — nahimo pa mi'ng dautan, nahimo pa intawon mi'ng corrupt. Pero dili na ko.

Gikapoy na ko.

Interviewer: oo.

Respondent: pero gusto nako mag-kinaugalingon na lang.

Interviewer: oh oh oh oh oh.

Respondent: so, mao na ni. Dinhi.

Interviewer: mas okay na? oh. Mas _____ na (39:16)? —

Respondent: ooh.

Interviewer: — ang imong kuan, kasing-kasing?

Respondent: ooh. Oo.

Interviewer: oh. —

Respondent: _____ (39:19).

Interviewer: — Sa lain pa'y ato, giunsa ninyo sa pagkuha og yuta didto sa...

Respondent: Marilog?

Interviewer: Marilog. Oo.

Respondent: kuan na... kanang naa bitaw sila mga emergency?

Interviewer: mm mm mm.

Respondent: kung ang uban man gud didto pag muduol nay emergency, imbes kay mangayo'g tabang sa imoha, ibaligya ang yuta. Baraton pa. —

Interviewer: aaahh —

Respondent: — Imbes ibaligya'g fifty, ingnon pa ka'g, "pwede traynta na lang na?" —

Interviewer: aah kay emergency na?

Respondent: oh. —

Interviewer: oh oooh.

Respondent: — Ipababa pa hinuon pag-ayo.

Interviewer: oh oh oooh.

Respondent: so, kung sa amoa pud nga side, pag-ingon nila nga fifty, fifty jud na amoang kuha.

Interviewer: oh oh oh oh oh.

Respondent: dili na namo pa —

Interviewer: oh ooh.

Respondent: — kuan kay nanginahanglan gani.

Interviewer: mmmmm.

Respondent: unya baraton pa nimo. —

Interviewer: mm mm.

Respondent: — So, kutob sa nay mga emergency, didto na ibaligya sa amoa ang yuta.

Unya...—

Interviewer: aaaaahh.

Respondent: — ang among pud'ng gilikayan pud didto nga mahimo—amo pud'ng pag—pag-kuan nga... kana bang dili sya mahimo... kanang plantation bitaw? Kay dagko—naa man'y daghan pud'ng company —

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: — na mupalit og dinagkong yuta. —

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: — Kay himuong banana plantation. —

Interviewer: oh oh oh oh.

Respondent: — Himuon og mga unsa-unsang. So, unsaon na pud namo pag-kuan ani nga madaut na pud ang tubig?

Interviewer: aaaaaahh.

Respondent: so, mao na pud amoang gibuhang na, “sige, paliton na lang nato ni para to protect na kining _____ (40:40) ni dili madaut. Ma-preserve nato. Ug ang tubig ma-preserve.” —

Interviewer: aaaaahh.

Respondent: — Mao to naka-acquire mo og yuta.

Interviewer: aaaaaahh.

Respondent: ang amoa lang dili unta jud mi ana kay kuan pero... di namo maprotektahan ang tubig.

Interviewer: aaaaaahh. Ang tubig? Mm mm.

Respondent: oo. Unya, kung mahimo ni syang kuan, unya naa ang tubig dira, unya mag-banana plantation sila, unsa pay mainom sa community?

Interviewer: aaaaaahh. So mao to? —

Respondent: oh. Mao to —

Interviewer: — Oh ooh. —

Respondent: — nga naka-kuan mi og yuta.

Interviewer: — Oo. For protection. Oh oh oh.

Respondent: to protect. Oooohh.

Interviewer: to protect kuan... —

Respondent: oo.

Interviewer: — the water. —

Respondent: oo.

Interviewer: — oh oooohh.

Respondent: unya hangtud nag-kuan na nag-kanit-kanit na. “Sige. Sa akong igsoon pud.

Ibaligya nako sa akong igsoon —

Interviewer: kini sya?

Respondent: — ing-ani.” So, hangtud nga tibuok na namo nakuha sya.

Interviewer: oh oh oh oooohh.

Respondent: kay ang ingon nga mao na ilang presyo, —

Interviewer: mm mm.

Respondent: — dili gyud namo sya hangyuon.

Interviewer: oo. Dili na. Kay, baba na?

Respondent: oh. Kay baba na mana sya. —

Interviewer: oh oooohh.

Respondent: — Unya dili pa jud nimo na ibaba kay nagkinahanglan na gani sila.

Interviewer: oh oh oh oh. Luoy man gud. Mm mm.

Respondent: mmm. Luoy man, no?

Interviewer: mm mm mm mm.

Respondent: so, mura na pud ta'g mga... —

Interviewer: mmmmm.

Respondent: — kung sa ubang negosyante dinha nga baraton nimo. —

Interviewer: oh oh ooh.

Respondent: — Para lang maka —

Interviewer: mahangyo pa? Ana?

Respondent: oh. Mahangyo. —

Interviewer: oo.

Respondent: — Kay mao baya gyud na no —

Interviewer: Oh oh oh.

Respondent: — hangyu-hangyo. So ana. So —

Interviewer: aaaaaaaahh.

Respondent: — ing-ana ang nahitabo. Ang purpose pud namo nga naa pud mi amoang
kaugalingong farm.

Interviewer: oh ooh.

Respondent: para naa mi *demo* (41:56) farm.

Interviewer: oh oh oh. Sustainable farm.

Respondent: oo.

Interviewer: aaaaaaaahh. Aaaaah. Sige, Salamat kaayo, Marites. Oo.

Respondent: kini akong frustration.

Interviewer: ooh. Sigurado.

Respondent: sakit na mura ba'g _____ **kung** (42:12) asa na. Bisan unsa na lang ni amoang buhaton para kuan lagi kay, unsa ang needs pero nakita nako nga dili diay nila needs. So, sa tan-aw lang nato mao ni, dapat dili diay mao.

Interviewer: mmmmm.

Respondent: so dili... mao na ang mga frustration kay dili nag-abot ang amoang kuan. So, karon, ang expectation no? So mao na ingon ko, "lahi na ang atoang pamaagi na pud. —

Interviewer: oo.

Respondent: — Kung kinsa ang muduol, okay, pero kung dili, dili na ta mag-organize."

Interviewer: aaaahh. So dili ka magpa —

Respondent: oh. Dili na ko.

Interviewer: oo. Oh.

Respondent: so, nahitabo na pud diri... a—a—ing ko, "family na akoang gi-organize."

Interviewer: oh oh ooh.

Respondent: kay, lisud man pud akong fam—family unya... mang—puros mga maestra.

Unya naa sila'y mga luna dinha. —

Interviewer: oo.

Respondent: — Nakatiwangwang lang. —

Interviewer: oo.

Respondent: — Walay muatiman. So, ingon ko, i-organize —

Interviewer: aaaaahh.

Respondent: — na pud nako akoang family —

Interviewer: oh oh.

Respondent: — unya magtinabangay mi —

Interviewer: oh oh.

Respondent: — mao na ning nahitabo na pud diri.

Interviewer: aah so family farm na?

Respondent: family na pud namo —

Interviewer: oh oh. —

Respondent: — ni na business.

Interviewer: — Family. Oh oh.

Respondent: ug workers. Family and workers.

Interviewer: ug workers. Ooh.

Respondent: partnership.

Interviewer: partnership?

Respondent: so, basin diha... sa business ta mag-abot, kay gusto na man lang nila magbutang na lang ug dili na lang magkuan no so, basin diha.

Interviewer: oh oh oh oh.

Respondent: mahimo tang kuan... di —

Interviewer: may pa siguro no? —

Respondent: oh.

Interviewer: — Oh oh.

Respondent: oh. Kung ing-ana na business ta, sa business ta.

Interviewer: oh oooh.

Respondent: so —

Interviewer: magtinabangay, sustainable. —

Respondent: o—oo.

Interviewer: oh oooh. Environment friendly...

Respondent: oo.

Interviewer: mm mmm.

Respondent: oo. So, kung unsa inyong produkto, tabangan nato, kung kaya namo ma-display diri, atong i-display.

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: paliton nato unya diri nato—local ba.

Interviewer: local no? Local. Oh ooh.

Respondent: tas ang *uwal* (43:58), mag-kuan sya og isda, so pwede pud mi mag-display diri'g iyang isda.

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: nga one-twen—one-thirty, ibalgia namo dir'g one-forty.

Interviewer: mm mmm.

Respondent: so at least... —

Interviewer: at least naay kuan —

Respondent: — nay ten pesos —

Interviewer: ten pesos.

Respondent: — per kilo.

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: so ing-ana lang ba.

Interviewer: mm mm.

Respondent: manok, paliton namo og two hundred ang kilo, baligia na namo og two-ten —

Interviewer: oh oh.

Respondent: — two-twenty... —

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: — para kuan na ba dressed chicken na nga native.

Interviewer: oh oh. Oh! Lami. Ooohh.

Respondent: oh. Unya itlog.

Interviewer: mm mmm.

Respondent: among i—i—ibaligya diri. Ana ba. Para ma-engganyo sila nga naa sila'y market.

Interviewer: mm mm mm mm.

Respondent: kay himuon namo ni syang —

Interviewer: aaaahh.

Respondent: — murag —

Interviewer: oooooohhh.

Respondent: — mini market. —

Interviewer: ooh oooooh.

Respondent: — Kini lang ing-ani. —

Interviewer: oh ooh.

Respondent: — Na naa na kay itlog —

Interviewer: nag-create mo —

Respondent: oo.

Interviewer: — og market. Oh oh oooh. Maayo.

Respondent: na naa na kay isdaan, naa na kay kar— karne, na kay karneng manok or baboy, kamding —

Interviewer: mm mm.

Respondent: — ana ba. Display namo diri. Naa man mamalit. So, basin og diha mi makatabang sa mga farmers. —

Interviewer: oh oh ooh.

Respondent: — Mamuhi sila.

Interviewer: mm mm.

Respondent: og... baboy, kami ra'y mupalit. Among i-display, i-process —

Interviewer: aaaahh.

Respondent: — namo. So ing-ana na lang.

Interviewer: ana na lang no?

Respondent: oo.

Interviewer: mas maayo pa no?

Respondent: oo.

Interviewer: mm. Siguro. Oooh.

Respondent: So, murag, unya murag makadasik ko sa *amo* (45:05) kay naa na mi sa business.

Kuan na pud mi dili na na... di—kanang murag combination na farm ug business na.

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: so naa na mi farm business.

Interviewer: oh oh oh oh.

Respondent: so, dili na purely gyud farm —

Interviewer: oh oh.

Respondent: — kundili... gikuan na nato ang business dira sa farm.

Interviewer: oh oh oh oh.

Respondent: so, maengganyo sila... —

Interviewer: oh oh oh oh.

Respondent: — posible diha ta magkuan.

Interviewer: oh ooh. So, dili na mo muadto kuan layo?

Respondent: oooh.

Interviewer: diri na ang market?

Respondent: diri na. Ang market.

Interviewer: ah local market na ninyo ang target?

Respondent: oo.

Interviewer: aaaaaahh. —

Respondent: unya —

Interviewer: — So wala nay —

Respondent: — affordable —

Interviewer: — middle man magkuan —

Respondent: wala nay middle man. —

Interviewer: mm mm.

Respondent: — Kami na diri. So... ana na.

Interviewer: mm mm. Mmmmmmm.

Respondent: so mao ning isa namo gikuan na ma-develop namo.

Interviewer: mmmmm.

Respondent: unya... ang gihimo na pud namo diri sa kay association as family man ug workers namo diri.

Interviewer: oh oh.

Respondent: “so, himuon nato na dira og... eco-farm tourism.” Di ba? —

Interviewer: ah oh oh ooh. Bitaw.

Respondent: — Kay naay mga... mga —

Interviewer: okay. —

Respondent: — kahoy —

Interviewer: — Kana.

Respondent: — nay forest, di ba? —

Interviewer: oh oh oh oh.

Respondent: — Unya, nay cacao, so —

Interviewer: oh ooh.

Respondent: — unya asta ni dinhi. Nay inland resort... —

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: — “so mag—mag-contribute na pud ta og... certain amount nga kaya nato lang mabuhat ani.”

Interviewer: mm mm mm mm.

Respondent: “unya, dayun magpan—bayanihan ta magtrabaho.” Ana.

Interviewer: aaahh.

Respondent: So, ing-ana. O—ang among target is... five years gikan karon.

Interviewer: oh oh oh oh.

Respondent: unsa nay dagway diri sa atong farm.

Interviewer: aaaaaaawh. I can see it —

Respondent: oh.

Interviewer: — kay five years ang kuan... —

Respondent: oo.

Interviewer: — atong project.

Respondent: oo.

Interviewer: oh ooooh. Sige so —

Respondent: So ing-ana. —

Interviewer: oo.

Respondent: — Five years gikan karon. —

Interviewer: five years. Oooohh.

Respondent: — Asa na ta.

Interviewer: ahh oh.

Respondent: — So, ing-ana amoang —

Interviewer: ang sunod no? Oh oooohh.

Respondent: So —

Interviewer: mmm.

Respondent: — sugod pa namo ni sa tindahan, tindahan lang, so, next, basta mga produkto na pud ta. —

Interviewer: oh oh oh.

Respondent: — Buy and sell sa mga product sa mga farmers.

Interviewer: oh ooohh.

Respondent: So ing-ana.

Interviewer: _____ (46:53). Salamat. Salamat, Marites. Okay.

(end of interview)